

VU Research Portal

Ritueel in beeld. De Boerenbruiloften en hun publiek in de tijd van Bruegel en zijn navolgers

Henneke, W.M.A.

2009

document version

Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)

Henneke, W. M. A. (2009). *Ritueel in beeld. De Boerenbruiloften en hun publiek in de tijd van Bruegel en zijn navolgers*.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

vuresearchportal.ub@vu.nl

SAMENVATTING

Ritueel in beeld. De Boerenbruiloften en hun publiek in de tijd van Bruegel en zijn navolgers

De Boerenbruiloft is één van de vele nieuwe iconografische thema's, die in de 16de eeuw in de beeldende kunst van de Zuidelijke Nederlanden hun entree maakten. De boerenbruiloft verscheen op meestal grote prenten, maar nog vaker op paneelschilderijen bestemd voor privégebruik van de maatschappelijke bovenlaag van de samenleving. De verschijning van dit type schilderij wordt in verband gebracht met de opkomst van een draagkrachtig, burgerlijk publiek in belangrijke handelssteden als Brugge en Mechelen, en in de 16de eeuw in het bijzonder in de opkomende handelsstad Antwerpen.

Voor het verschijnen van het thema boerenbruiloft is niet eerder een verklaring gezocht, die rekenschap aflegt van het specifieke onderwerp, de bruiloft. De reden hiervoor is dat het thema boerenbruiloft steeds is ondergebracht in de ruimere categorie van het boerenfeest. Het gaat daarbij om een reeks van jaarcyclusrituelen als meifeesten, schuttersfeesten, Vastenavonden, Sint-Maartenvieringen en andere feesten, waarvan de dorpskermissen en boerenbruiloften tot de meest prominente onderwerpen horen. Veelal wordt aangenomen dat deze voorstellingen als *exemplum contrarium* hebben gefungeerd en het publiek een omgekeerde spiegel voorhielden. Het boerse, verkeerde gedrag dat is afgebeeld, wees de kijker erop hoe men zich in de eigen sociale kringen niet hoorde te gedragen. Tegelijkertijd zouden deze voorstellingen het publiek hebben bevestigd in de eigen sociale superioriteit. Ook wordt er in meer recent onderzoek op gewezen dat het welgestelde, stedelijke publiek misschien wel juist met een zeker nostalgisch verlangen keek naar het uitbundige feestvieren van boeren, een manier van doen, die het zich zelf niet meer kon permitteren. Dit zijn de meest gangbare interpretaties van de Boerenbruiloft, een iconografisch thema dat hier voor het eerst is onderzocht. Ter verklaring van het verschijnen van deze onderwerpen in de

beeldende kunst wordt de groeiende weerstand in de 16de eeuw tegen zogenaamde volksfeesten aangevoerd. Bij de interpretatie wordt echter van de inhoud en betekenis van deze rituelen nauwelijks verantwoording afgelegd.

De belangrijke rol die rituelen vervullen in de samenleving maakt de boerencontext, die werd geassocieerd door het publiek met het komische of zelfs satirische problematisch. Voor de *Boerenbruiloften* kan men dan ook zich afvragen waarom de bruiloft, die een fase is van het huwelijksritueel, in een boerencontext werd afgebeeld, terwijl bruiloften in de 16de eeuw door de verschillende sociale groepen in grote lijnen op dezelfde manier werden gevierd. Deze studie wil een antwoord geven op deze vraag. Hiertoe is de iconografie van de *Boerenbruiloften* tot uitgangspunt genomen, waarbij gebruik is gemaakt van inzichten uit de culturele antropologie met betrekking tot ritueel in het algemeen en het huwelijksritueel in het bijzonder.

Hoewel met de *Boerenbruiloften* voor een afgebakend iconografisch thema is gekozen, is dit onderzoek dan ook niet traditioneel iconografisch of iconologisch. Met dit onderzoek wordt aangesloten bij meer sociaal-wetenschappelijke opvattingen van kunsthistorisch onderzoek. Beeldende kunst is immers een sociaal verschijnsel, een 'sociaal feit' en wordt bepaald door een geheel van waarden en ideeën van de samenleving waarin zij ontstaat. Vorm, inhoud en functie van kunst zijn als betekenisdragende aspecten gelijktijdig aan de orde, inclusief zijn esthetiek. De nadruk ligt in deze studie op het achterhalen van de manier waarop het publiek de *Boerenbruiloften* kon 'lezen', kon interpreteren, door steeds te kijken naar de wisselwerking tussen vorm, inhoud en functie. Aangezien er geen sprake is van opvallende veranderingen in de functies van dit beeldmateriaal, staat de analyse van de vormgeving in relatie tot de inhoud van de kunstwerken voorop. Om recht te kunnen doen aan de complexiteit van het beeldmateriaal, dat niet alleen verschillende compositietypen omvat en verschillende stijlperiodes, maar ook meerdere onderwerpen, werd een ordening aangebracht op wat ik noem, beeldtype, de combinatie van één compositie (vorm) met een zelfde iconografie (inhoud). Daarmee kon recht worden gedaan aan de veelzijdigheid van het beeldmateriaal

in stilistische en iconografisch opzicht en bleef tevens de chronologische ontwikkeling van het thema zichtbaar.

In de kunsthistorische literatuur is weinig aandacht besteed aan de betekenis van de bruiloft, maar evenmin is rekening gehouden met de diversiteit van de onderwerpen, die onder de noemer *Boerenbruiloften* vallen. Vrijwel steeds worden dezelfde schilderijen als voorbeeld gebruikt: het *Boerenbruiloftsmaal* en de *Bruiloftsdans met geschenken voor de bruid* van Bruegel. Niet alleen hebben veel meer kunstenaars dan Bruegel composities bijgedragen aan het thema boerenbruiloft, ook zijn er nog andere onderwerpen in beeld gebracht. Daarvan zijn de bruiloftsstoet, de bruiloftsdans met geschenken voor de bruid, het bruiloftsmaal en het te bedde brengen van de bruid de meest voorkomende. De verscheidenheid van het beeldmateriaal dwong tot een ordening, die behalve aan de verschillen in medium, stijl en iconografie, ook aan de verschillende onderwerpen binnen het thema boerenbruiloft recht deden.

In het eerste deel, *Beeld*, wordt het onderzochte beeldmateriaal dat tot het thema Boerenbruiloft hoort gepresenteerd. Bijzondere aandacht wordt besteed aan de kunstenaars en hun publiek. Wie waren de makers, waar en hoe werkten zij en voor wie werden de *Boerenbruiloften* eigenlijk gemaakt? Werden zij geproduceerd voor een vrije markt of voor opdrachtgevers? Vervolgens worden de relevante kunstopvattingen geschetst in het bijzonder met betrekking tot het boerengenre, dat ook een stilistische categorie was. Hierop wordt teruggevallen bij de iconografische analyse van het beeldmateriaal in het derde deel, *Ritueel in beeld*.

In het tweede deel, *Ritueel*, worden eerst de antropologische uitgangspunten beschreven, die zijn gehanteerd in de analyse van het huwelijksritueel. Centraal staat daarin de opvatting dat in rituelen belangrijke waarden en ideeën van een samenleving tot uitdrukking worden gebracht en geconstitueerd, die deel uitmaken van een omvattende kosmologische orde. Door de uitvoering van een ritueel, in dit geval een huwelijksritueel, wordt de maatschappelijke orde bevestigd, waarvan het huwelijk deel uitmaakt. Daarbij worden sociale relaties getransformeerd en ingebed in de kosmologische orde. Deze transformaties worden onderzocht

door gebruik te maken van een uitwisselingsperspectief op ritueel, waarvoor Marcel Mauss de grondslag legde in zijn *Essai sur le don* (1923-'24). Het huwelijksritueel zoals dat in de 16de-eeuwse Nederlanden werd uitgevoerd, was het resultaat van de groeiende invloed van de kerkelijke opvattingen op het huwelijk. Een beschrijving van de ontwikkeling van het huwelijksritueel, die daarvan het gevolg was, geeft de noodzakelijke informatie voor de analyse van het 16de-eeuwse huwelijksritueel. Deze werpt een nieuw licht op het 16de-eeuwse ritueel, maar ook op de contemporaine discussies en conflicten met betrekking tot het huwelijk, die een belangrijke achtergrond vormen van het thema boerenbruiloft. Bekend was dat het zogeheten kerkelijke huwelijksmodel waarin het huwelijk als een daad uit vrije wil van twee individuen tegenover God centraal stond, conflicteerde met het wereldlijke model, waarin het huwelijk als resultaat van de uitwisselingen tussen families, het huwelijk als alliantie, centraal stond. In het huwelijksritueel was het huwelijks sacrament van de kerkelijke huwelijks sluiting het sacrale moment geworden en had zo de plaats van de consummatie ingenomen. De analyse maakte echter duidelijk dat de veranderingen in het huwelijksritueel op meer duiden dan een conflict, dat zowel voor protestanten als katholieken uiteindelijk werd opgelost ten voordele van het uitwisselingsaspect van het huwelijk (de invloed van de familie). Er had zich een fundamentele verschuiving voorgedaan waardoor het uitwisselingsaspect van het huwelijk ondergeschikt werd aan de sacramentele waarde van het huwelijk. Dit laatste bleek duidelijk uit de positie die de kerk innam ten aanzien van de erkenning van zogenaamde clandestiene verbintenissen als geldige huwelijken, waarover in de 16de eeuw zoveel strijd was. Er was sprake van een omslag in het denken over het huwelijk, die uiteindelijk zou leiden tot de hedendaagse, westerse opvattingen over het romantische huwelijk, waarvan de grondslag in het Romeinse vrije huwelijk en in de christelijke opvattingen over de relatie van het individu met God is te vinden, maar die in de 16de eeuw ouders en kinderen voor een dilemma plaatsten bij de keuze van een huwelijkspartner.

In het derde deel, *Ritueel in beeld*, wordt het beeldmateriaal geanalyseerd en geïnterpreteerd. De eerste drie hoofdstukken zijn gewijd aan belangrijke voorlopers, namelijk enkele Duitse

prenten, het schilderij, de *Huilende bruid* van Jan van Hemessen en een drietal satirische bruiloften van de Groep Verbeeck. In de volgende vier hoofdstukken is het beeldmateriaal gerangschikt in overeenstemming met het chronologisch verloop van de bruiloft: de *Bruiloftsstoet, Geschenken en dansen*, het *Bruiloftsmaal* en het *Te bedde brengen van de bruid*. Het laatste hoofdstuk is gewijd aan een veel voorkomend motief, het bezoek van de landheer en zijn vrouw of gezin.

In elk hoofdstuk wordt eerst aandacht wordt gegeven aan de manier waarop het betreffende onderwerp in beeld is gebracht om de invloed van de vormgeving op de betekenis te bepalen. Vervolgens worden steeds de schilderijen en prenten met de historische viering vergeleken en in het licht van het huwelijksritueel als geheel beschouwd. Deze gedeelten zijn een poging 'door de ogen van het publiek' te kijken naar het betreffende beeldmateriaal. Elk hoofdstuk eindigt met een overzicht van de verschillende interpretatiemogelijkheden die de betreffende schilderijen en prenten aan het publiek boden. Daarbij is steeds rekening gehouden met wát er is afgebeeld, met hóe het is afgebeeld en is, waar relevant, aangegeven welke rol het beeldreferentiekader van het publiek speelde.

Het boerse gedrag in het algemeen, dat op de *Boerenbruiloften* te zien is, kon geamuseerd gelach oproepen vermengd met minachting en zelfs met nostalgische gevoelens. De Boerenbruiloften laten echter ook niet meer dan een bepaald deel van het huwelijksritueel zien, namelijk de bruiloft en in het bijzonder het niet-kerkelijke deel ervan. Precies dat deel kon de dilemma's oproepen bij het publiek, die voortvloeiden uit de fundamentele veranderingen, die de ideeën over het huwelijk hadden ondergaan en die werden weerspiegeld in het huwelijksritueel. Juist de ambiguïteit van het boerengenre bood de ideale setting om deze dilemma's te presenteren. De *Boerenbruiloften* luidden daarmee het afscheid in van oude tradities, hoelang sommige ervan ook zijn blijven bestaan.